

UMMAVIYLAR DAVLATI: SIYOSIY VA MA'MURIY TUZILISHINING SHAKLLANISHI VA RIVOJI

Abbos Raxmatov

Farg'ona davlat texnika universiteti

Ijtimoiy fanlar va sport kafedrasi assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ummaviylar xalifaligining siyosiy va ma'muriy tuzilishi ilmiy-tarixiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Roshidiylar davridan keyingi siyosiy o'zgarishlar, merosiy boshqaruv tizimining shakllanishi hamda markazlashgan davlat boshqaruvining vujudga kelish jarayoni yoritiladi. Shuningdek, Ummaviylar davrida xalifaning vakolatlari, viloyatlar boshqaruvi, devon tizimi va harbiy-ma'muriy apparatning faoliyati ko'rib chiqiladi. Maqolada diniy omil va siyosiy hokimiyat o'rtasidagi munosabatlar hamda bu davr boshqaruv tizimining islomiy davlatlar tarixidagi o'rni baholanadi. Tadqiqot natijalari Ummaviylar davlati tuzilishining keyingi xalifaliklar boshqaruv tizimiga ko'rsatgan ta'sirini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Ummaviylar xalifaligi, davlat tuzilishi, siyosiy boshqaruv, ma'muriy tizim, merosiy hokimiyat, devonlar, viloyat boshqaruvi, islomiy davlat, xalifalik instituti.

KIRISH (INTRODUCTION)

Islom tarixida Ummaviylar xalifaligi (661–750) siyosiy va ma'muriy boshqaruv tizimining tubdan o'zgarishi bilan ajralib turadi. Aynan ushbu davrda xalifalik boshqaruvi qabila asosidagi maslahatga tayangan tizimdan markazlashgan va merosiy davlat shakliga o'ta boshladi. Ummaviylar davlati qisqa vaqt ichida keng hududlarni qamrab olib, Andalusdan Markaziy Osiyogacha cho'zilgan yirik siyosiy tuzilma sifatida shakllandi. Bu holat davlat boshqaruvida yangi mexanizmlar, samarali ma'muriy apparat va kuchli harbiy tizimni joriy etishni taqozo etdi.

Ummaviylar davrini o'rganish nafaqat siyosiy tarix nuqtayi nazaridan, balki islomiy davlat boshqaruvi evolyutsiyasini anglash jihatidan ham muhim ahamiyatga ega. Roshidiylar davrida shakllangan shura va jamoaviy boshqaruv an'analari Ummaviylar davrida o'zgarib, hokimiyatni merosiy asosda topshirish tamoyili ustuvorlik kasb eta boshladi. Ushbu jarayon jamiyatda turli ijtimoiy va diniy qarama-qarshiliklarning yuzaga kelishiga ham sabab bo'ldi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi Ummaviylar xalifaligining siyosiy va ma'muriy tuzilishini ilmiy-tahliliy asosda yoritishdan iborat. Tadqiqot davomida davlat boshqaruvining asosiy institutlari, jumladan, xalifa hokimiyati, viloyat boshqaruvi, devon tizimi hamda harbiy-ma'muriy apparatning faoliyati tahlil qilinadi. Shuningdek, din va siyosat o'rtasidagi munosabatlar hamda ushbu omillarning davlat barqarorligiga ko'rsatgan ta'siri o'rganiladi.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: Ummaviylar davlatining vujudga kelish tarixiy sharoitlarini aniqlash, boshqaruv tizimining asosiy xususiyatlarini ochib berish, markazlashgan davlat apparatining shakllanish jarayonini tahlil qilish va Ummaviylar boshqaruv modelining keyingi islomiy davlatlar rivojiga ko'rsatgan ta'sirini baholash.

METODOLOGIYA (METHODS)

Maqolada tarixiylik, tizimli tahlil va qiyosiy usullar qo'llanilib, klassik islomiy manbalar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar natijalariga tayaniladi. Tadqiqot natijalari Ummaviylar xalifaligi davridagi davlat tuzilishining umumiy qonuniyatlarini aniqlashga va islomiy siyosiy tafakkur taraqqiyotini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Tahlil tarixiy-nazariy sharh shaklida olib boriladi. Siyosiy hokimiyat, viloyat boshqaruvi, devonlar, harbiy tashkilot va moliya tizimi alohida yo'nalishlar sifatida ajratilib, ularning o'zaro bog'liqligi muhokama qilinadi. Muayyan institutning butun 661–750-yillar davomida bir xil ishlaganini taxmin qilmaslik uchun davriy farqlarni hisobga olish zarur.

Asl bibliografiyada klassik manbalar sifatida Tabariy (n.d.), Balazuriy (n.d.), Ibn Kasir (n.d.) va Mas'udiy (n.d.) keltiriladi. Boshqa tadqiqotlar qatoriga Xudariy Bek (n.d.), Hasan Ibrohim Hasan (n.d.), Mavdudiy (n.d.), Shibliy Nu'moniy (n.d.), Hitti (n.d.), Kennedy (n.d.), Donner (n.d.) va Madelung (n.d.) kiradi.

NATIJALAR (RESULTS)

Roshidiylar davridan Ummaviylar hokimiyatiga o'tish

Ummaviylar xalifaligining vujudga kelishi Islom tarixidagi eng muhim siyosiy burilishlardan biri hisoblanadi. Roshidiylar davrida davlat boshqaruvi shura (maslahat) va jamoaviy mas'uliyat tamoyillariga asoslangan bo'lsa, bu davr oxiriga kelib ichki siyosiy qarama-qarshiliklar kuchaya bordi. Ayniqsa, xalifa Usmon ibn Affon (r.a.) davrida qabila manfaatlarining kuchayishi, ayrim voliyar faoliyatidan norozilik va ijtimoiy tengsizlik masalalari keskinlashdi. Bu holat oxir-oqibat Usmon (r.a.)ning shahid qilinishi bilan yakunlandi.

Hazrati Ali (r.a.) xalifaligi davrida esa musulmon jamiyati jiddiy sinovlarga duch keldi. Jamal va Siffin janglari, hakamlik masalasi hamda xorijiy harakatining paydo bo'lishi davlatning siyosiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Aynan shu davrda Shom viloyati voliyi Muoviya ibn Abu Sufyon siyosiy maydonda muhim kuch sifatida shakllandi. Hazrati Ali (r.a.) shahid bo'lganidan so'ng, o'g'li Hasan ibn Ali (r.a.) musulmonlar o'rtasidagi qon to'kilishini oldini olish maqsadida hokimiyatdan voz kechdi. Natijada 661-yilda Muoviya ibn Abu Sufyon yagona xalifa sifatida tan olindi va Ummaviylar sulolasiga asos solindi.

Muoviya va merosiy boshqaruv

Muoviya ibn Abu Sufyonning hokimiyatga kelishi bilan xalifalik boshqaruvida yangi siyosiy model shakllana boshladi. U o'z faoliyatida markazlashgan boshqaruvni kuchaytirishga, tartib-intizomni mustahkamlashga va davlat apparatini qayta tashkil etishga alohida e'tibor qaratdi. Muoviya davrida siyosiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida kuchli harbiy tizim yaratildi, viloyat boshqaruvi aniq tartibga solindi hamda davlat boshqaruvida tajribali amaldorlardan foydalanildi.

Ummaviylar davrining eng muhim xususiyatlaridan biri hokimiyatning merosiy tamoyil asosida o'tishidir. Muoviya o'zidan keyin o'g'li Yazidni valiahd etib tayinlashi bilan xalifalikni monarxik boshqaruv shakliga yaqinlashtirdi. Bu qaror musulmon jamiyatida turlicha munosabatlarga sabab bo'ldi va keyingi yillarda Karbalo fojiasi kabi og'ir voqealarning yuzaga kelishiga zamin yaratdi. Shunga qaramay, merosiy boshqaruv tizimi Ummaviylar davlati markazlashuvining muhim omillaridan biri bo'lib xizmat qildi.

Muoviya ibn Abu Sufyon siyosiy boshqaruvda pragmatik yondashuvni tanlab, davlat manfaatlarini ustuvor qo'ydi. U diplomatiya, moliyaviy barqarorlik va harbiy kuch uyg'unligini ta'minlash orqali Ummaviylar davlatining mustahkam poydevorini yaratdi.

Damashqning poytaxtga aylanishi

Damashqning Ummaviylar davlatining siyosiy markaziga aylanishi boshqaruvda muhim o'zgarish bo'ldi. Shahar Vizantiya hududlariga yaqin joylashgani tashqi siyosat, harbiy yurishlar va markaziy boshqaruv uchun ahamiyatli edi.

Damashqning poytaxtga aylanishi bilan xalifalik boshqaruvi Arabiston yarimorolidan tashqariga chiqib, keng imperiyaviy xarakter kasb eta boshladi. Shu tariqa Ummaviylar davlati ko'p millatli va ko'p madaniyatli tuzilma sifatida shakllandi. Bu esa davlat boshqaruvida yangi ma'muriy tajribalar, xususan, Vizantiya va Sosoniylar boshqaruv an'alaridan ayrim elementlarning joriy etilishiga olib keldi.

Xalifaning vakolatlari

Ummaviylar xalifaligi davrida siyosiy boshqaruv tizimining markazida xalifa instituti turar edi. Xalifa oliy siyosiy, harbiy va ma'muriy hokimiyat egasi sifatida davlatning ichki va tashqi siyosatini belgilovchi asosiy shaxs hisoblangan. Roshidiylar davrida xalifa ko'proq jamoaviy maslahat va diniy mas'uliyat bilan cheklangan bo'lsa, Ummaviylar davrida ushbu vakolatlar ancha kengaydi va markazlashdi.

Xalifaning hokimiyati diniy jihatdan Qur'on va sunnatga tayangan holda asoslangan bo'lsa-da, amalda siyosiy kuch, harbiy qudrat va ma'muriy apparat orqali mustahkamlandi. Ummaviy xalifalari o'z hokimiyatini "umumiy tartibni saqlash" va "fitnaga barham berish" zarurati bilan izohlab, kuchli markaziy boshqaruvni oqlashga harakat qildilar. Bu holat xalifalikni diniy yetakchilikdan ko'ra ko'proq siyosiy institut sifatida namoyon bo'lishiga olib keldi.

Shuningdek, xalifa viloyat voliyalarini tayinlash va lavozimidan ozod etish, harbiy qo'mondonlarni belgilash, moliyaviy resurslarni taqsimlash va tashqi siyosiy qarorlar qabul qilish vakolatiga ega edi. Bu esa xalifani davlat boshqaruvining barcha sohalarida hal qiluvchi shaxsga aylantirdi.

Hokimiyat vorisligi

Ummaviylar davrida siyosiy boshqaruv tizimidagi eng muhim yangiliklardan biri hokimiyatning merosiy asosda o'tishi bo'ldi. Muoviya ibn Abu Sufyon tomonidan o'g'li Yazidni valiahd etib tayinlash amaliyoti xalifalik tarixida tub burilish yasadi. Ushbu qaror Roshidiylar davrida amal qilgan shura tizimidan keskin chekinishni anglatardi.

Merosiy boshqaruv tizimi davlat barqarorligini ta'minlash va hokimiyat uchun ichki kurashlarni kamaytirish maqsadida joriy etilgan bo'lsa-da, u musulmon jamiyatida keskin noroziliklarga sabab bo'ldi. Ayniqsa, Hazrati Husayn ibn Ali (r.a.)ning Karbaloda shahid qilinishi ushbu siyosiy qarorning og'ir oqibatlarini yaqqol namoyon etdi. Shunga qaramay, Ummaviylar hukmronligi davomida merosiy boshqaruv tamoyili mustahkamlanib bordi va keyingi xalifaliklar uchun ham siyosiy model sifatida xizmat qildi.

Merosiy hokimiyat tizimi markazlashgan davlat apparatini yaratishga imkon berdi. Xalifalar o'z sulolaviy manfaatlariga tayangan holda siyosiy elita shakllantirdilar va hokimiyat uzluksizligini ta'minlashga intildilar. Bu jarayon siyosiy boshqaruvda qabila omilining kuchayishiga ham olib keldi.

Siyosiy elita va qabila omili

Ummaviylar davlati siyosiy boshqaruvida qabila omili muhim o‘rin egallagan. Ayniqsa, Quraysh qabilasining Ummaviya urug‘i davlat boshqaruvida ustuvor mavqega ega bo‘ldi. Yuqori lavozimlarga ko‘pincha xalifaga yaqin qarindoshlar yoki sodiq qabila vakillari tayinlangan bo‘lib, bu holat siyosiy boshqaruvning sulolaviy xarakterini kuchaytirdi.

Siyosiy elita tarkibiga voliyalar, harbiy qo‘mondonlar va devon rahbarlari kirar edi. Ular davlat siyosatini amalga oshirishda muhim rol o‘ynab, markaziy hokimiyat bilan viloyatlar o‘rtasida vositachi vazifasini bajardilar. Biroq, qabila manfaatlarining ustuvorligi ba‘zan adolatsizlik va ijtimoiy tengsizlikka olib kelib, norozilik harakatlarining kuchayishiga sabab bo‘ldi.

Shuningdek, arab bo‘lmagan musulmonlar — mavoliylarning siyosiy hayotdagi cheklangan ishtiroki Ummaviylar boshqaruv tizimining zaif jihatlaridan biri sifatida namoyon bo‘ldi. Bu holat keyinchalik Abbosiylar harakatining ijtimoiy tayanchiga aylangan omillardan biri bo‘ldi.

Viloyatlar boshqaruvi

Ummaviylar davlati keng hududlarni o‘z ichiga olgan markazlashgan siyosiy tuzilma bo‘lgani sababli viloyatlar boshqaruvi davlat barqarorligining asosiy omillaridan biri hisoblangan. Xalifalik hududi Shom, Hijoz, Iroq, Misr, Xuroson, Shimoliy Afrika va Andalus kabi yirik viloyatlarga bo‘lingan bo‘lib, har bir viloyat markaziy hokimiyatga bo‘ysungan holda boshqarilgan. Viloyatlar chegaralari asosan harbiy-strategik va iqtisodiy omillarni hisobga olgan holda belgilangan.

Viloyat boshqaruvi markazlashgan bo‘lib, xalifa tomonidan tayinlangan voliyalar orqali amalga oshirilgan. Voliyalar o‘z hududlarida ma‘muriy, moliyaviy va harbiy vakolatlarga ega bo‘lib, markaz nomidan siyosat yuritganlar. Biroq ularning faoliyati qat’iy nazorat ostida bo‘lgan va zarur hollarda lavozimidan tez-tez ozod etilgan. Bu amaliyot viloyatlarda mustaqil kuch markazlarining paydo bo‘lishini oldini olishga qaratilgan edi.

Ummaviylar davrida viloyat boshqaruvida mahalliy sharoit va etnik tarkib ham hisobga olingan. Ayrim hududlarda mahalliy zodagonlar bilan hamkorlik qilish orqali boshqaruvni samarali yuritish amaliyoti qo'llanilgan. Bu esa davlatning ko'p millatli xarakterga ega ekanini ko'rsatadi.

Voliylar va mahalliy hokimiyat

Voliylar Ummaviylar davlati ma'muriy tizimining asosiy tayanch bo'g'ini hisoblangan. Ular xalifaning bevosita vakillari sifatida viloyatlarda davlat siyosatini amalga oshirganlar. Voliylar soliq yig'ish, jamoat tartibini saqlash, sud ishlari va harbiy tayyorgarlik kabi keng vakolatlarga ega bo'lgan. Shu sababli bu lavozimga ko'pincha ishonchli, tajribali va siyosiy jihatdan sodiq shaxslar tayinlangan.

Amirlar esa asosan harbiy boshqaruv bilan shug'ullanib, qo'shinlar ustidan nazoratni amalga oshirganlar. Ayrim viloyatlarda voliy va amir lavozimlari bir shaxs qo'lida jamlangan bo'lsa, ba'zi hududlarda ularning vakolatlari ajratilgan. Bu holat viloyatning strategik ahamiyati va xavfsizlik holatiga bog'liq bo'lgan.

Mahalliy hokimiyat organlari qishloq va shahar darajasida faoliyat yuritib, kundalik boshqaruv masalalarini hal qilgan. Ushbu tizim markaziy hokimiyat bilan mahalliy aholi o'rtasida muvozanatni ta'minlashga xizmat qilgan bo'lsa-da, ayrim hollarda suiiste'mollik va adolatsizlik holatlari ham kuzatilgan. Bu esa Ummaviylar davlati ichki ijtimoiy muammolarining kuchayishiga olib kelgan.

Devon tizimi

Ummaviylar davrida davlat boshqaruvida devon tizimi muhim ahamiyat kasb etdi. Devonlar davlat ishlarini tartibga soluvchi markaziy idoralar bo'lib, ular moliyaviy, harbiy va hujjatchilik masalalarini boshqarish bilan shug'ullangan. Ushbu tizimning shakllanishida Vizantiya va Sosoniylar davlatlarining ma'muriy tajribalaridan keng foydalanilgan.

Eng muhim devonlar qatoriga devon al-jund (harbiy ishlar), devon al-xaroj (soliq va moliya), devon ar-rasoil (rasmiy yozishmalar) va devon al-barid (pochta va axborot xizmati) kirgan. Ayniqsa, devon al-barid markaziy hokimiyat uchun muhim axborot manbai bo'lib, viloyatlardagi vaziyat haqida tezkor ma'lumot yetkazib turgan.

Dastlab devonlarda rasmiy ish yuritish tillari mahalliy tillar bo'lgan bo'lsa, keyinchalik arab tili davlat boshqaruvida asosiy tilga aylantirildi. Bu jarayon davlat boshqaruvida yagona siyosiy va madaniy makon shakllanishiga xizmat qildi. Devon tizimi Ummaviylar davlati ma'muriy apparatining professionallashtiruviga olib kelib, markazlashgan boshqaruvni mustahkamladi.

Harbiy tashkilot

Ummaviylar xalifaligi davrida harbiy tizim davlatning siyosiy barqarorligi va hududiy kengayishining asosiy tayanchi bo'lib xizmat qildi. Keng hududlarni nazorat ostida ushlab turish va tashqi dushmanlarga qarshi samarali kurash olib borish kuchli va tartibli armiya tuzilishini talab etardi. Shu sababli Ummaviylar davrida harbiy boshqaruv markazlashgan holda tashkil etildi va davlat apparatining ajralmas qismiga aylandi.

Ummaviylar armiyasining asosiy qismini arab qabilalaridan tashkil topgan jangchilar tashkil etgan. Ular harbiy xizmat evaziga davlatdan maosh olib, devon al-jund orqali ro'yxatga olinardi. Harbiylar doimiy ro'yxat asosida ta'minlanishi professional armiya shakllanishiga zamin yaratdi. Viloyatlarda joylashgan garnizonlar davlat xavfsizligini ta'minlash bilan birga, markaziy hokimiyatning ta'sirini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Harbiy boshqaruvda amir al-jund (harbiy qo'mondon) muhim rol o'ynagan bo'lib, u qo'shinlarni safarbar qilish, harbiy yurishlarni rejalashtirish va intizomni saqlash uchun mas'ul bo'lgan. Ayrim hollarda voliy va harbiy qo'mondon vakolatlari birlashtirilgan bo'lsa-da, strategik hududlarda bu ikki lavozim ajratilgan holda faoliyat yuritgan.

Hududiy kengayish

Ummaviylar davri keng ko'lamli harbiy yurishlar bilan ajralib turadi. Shimoliy Afrikadan Andalusgacha bo'lgan hududlarning zabt etilishi, Sharqda Xuroson va Movarounnahr tomon yurishlar davlat hududining mislsiz darajada kengayishiga olib keldi. Bu harbiy muvaffaqiyatlar Ummaviylar xalifaligini o'z davrining eng yirik siyosiy tuzilmalaridan biriga aylantirdi.

Hududiy kengayish davlat boshqaruvida yangi ma'muriy ehtiyojlarni yuzaga keltirdi. Zabtilgan hududlarda soliq tizimini joriy etish, mahalliy aholini boshqaruvga moslashtirish va harbiy garnizonlarni joylashtirish zarurati paydo bo'ldi. Bu jarayon davlat tuzilmasining murakkablashuviga va markaziy boshqaruv apparatining kengayishiga olib keldi.

Biroq uzluksiz harbiy yurishlar davlat moliyasiga katta yuk bo'ldi. Armiya saqlash, qurol-aslaha ta'minoti va uzoq masofalardagi harbiy harakatlar moliyaviy resurslarning samarali boshqarilishini talab etdi. Shu sababli moliyaviy tizim harbiy ehtiyojlarga mos ravishda takomillashtirildi.

Moliyaviy boshqaruv

Ummaviylar davlati moliyaviy boshqaruvi davlat barqarorligining muhim omillaridan biri hisoblangan. Davlat daromadlarining asosiy manbalari xiroj, jizya, zakot va bojxona to'lovlaridan iborat bo'lgan. Ushbu soliqlar devon al-xaroj orqali nazorat qilinib, markaziy xazina manfaatlariga yo'naltirilgan.

Xiroj asosan zabt etilgan yerlar hisobidan olinib, davlat byudjetining asosiy qismini tashkil etgan. Jizya esa musulmon bo'lmagan aholiga solinadigan soliq bo'lib, u davlat tomonidan himoya va xavfsizlik ta'minoti evaziga undirilgan. Zakot esa musulmon aholidan olinib, diniy va ijtimoiy maqsadlarga sarflangan.

Moliyaviy boshqaruvning markazlashuvi Ummaviylar davlati iqtisodiy qudratini mustahkamladi. Biroq ayrim viloyatlarda soliq yukining oshishi va adolatsiz yig'imgar aholining noroziligini kuchaytirdi. Ayniqsa, arab bo'lmagan musulmonlardan jizya undirilishi ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirib, siyosiy beqarorlik omillaridan biriga aylandi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Siyosiy, ma'muriy va harbiy-moliyaviy institutlar tahlili markazlashuvning ikki tomonini ko'rsatadi. Xalifa vakolatlari, voliylar tizimi va devonlar keng hududlarni boshqarish imkonini oshirgan; ayni paytda markazga sodiqlik, sulolaviy manfaatlar va qabila raqobati o'rtasidagi muvozanat siyosiy barqarorlikka ta'sir etgan.

Merosiy hokimiyat davlat apparatining uzluksizligiga xizmat qiluvchi mexanizm sifatida talqin qilinadi, biroq undan doimo barqarorlik kelib chiqqan degan xulosa chiqarib bo'lmaydi. Vorislik borasidagi nizolar, mavoliylarning mavqei va ayrim hududlardagi soliq amaliyoti boshqaruv modelining ziddiyatlarini ko'rsatadi. Shu sababli ma'muriy samaradorlik va ijtimoiy adolat bir-biridan ajratilmagan holda baholanishi kerak.

Harbiy kengayish soliq bazasini va boshqaruv ehtiyojlarini oshirgan, ammo qo'shin ta'minoti ham katta resurs talab qilgan. Bu bog'liqlik devonlar faoliyatini harbiy va moliyaviy siyosatning umumiy tizimida ko'rish zarurligini anglatadi.

XULOSA (CONCLUSION)

Ummaviylar xalifaligi islom tarixida siyosiy va ma'muriy boshqaruv tizimining tubdan o'zgarishi bilan ajralib turadi. Ushbu davrda xalifalik maslahatga asoslangan jamoaviy boshqaruv shaklidan markazlashgan va merosiy davlat tizimiga o'tdi. Bu jarayon keng hududlarni qamrab olgan yirik siyosiy tuzilmani samarali boshqarish zarurati bilan chambarchas bog'liq edi.

Tadqiqot davomida Ummaviylar davlatining vujudga kelish tarixiy sharoitlari, siyosiy boshqaruv tizimi, ma'muriy apparati, harbiy va moliyaviy tuzilmalari tahlil qilindi. Xususan, xalifa hokimiyatining markazlashuvi, viloyatlar orqali boshqaruv, devon tizimining shakllanishi hamda professional armiya yaratish jarayonlari Ummaviylar davlati barqarorligining asosiy omillari sifatida namoyon bo'ldi.

Shu bilan birga, merosiy hokimiyat, qabila manfaatlarining ustuvorligi, arab bo'lmagan musulmonlarning siyosiy va ijtimoiy hayotdan cheklanishi kabi omillar davlat ichida noroziliklarning kuchayishiga olib keldi. Soliq siyosatidagi adolatsizliklar va moliyaviy resurslarning asosan harbiy ehtiyojlarga yo'naltirilishi ijtimoiy muvozanatni izdan chiqardi. Bu holatlar oxir-oqibat Ummaviylar davlatining zaiflashuvi va Abbosiylar inqilobiga zamin yaratdi.

Umuman olganda, Ummaviylar xalifaligi davlat tuzilishi islomiy siyosiy tafakkur taraqqiyotida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu boshqaruv modeli keyingi islomiy davlatlar, xususan, Abbosiylar davlati boshqaruv tizimining shakllanishiga kuchli

ta'sir ko'rsatgan. Ummaviylar davri tajribasi markazlashgan davlat boshqaruvi, ma'muriy institutlar va harbiy-moliyaviy tizimlarning rivojida muhim tarixiy saboq bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Balazuriy. (n.d.). *Futuh al-buldan*.
2. Donner, F. M. (n.d.). *The early Islamic conquests*.
3. Hasan Ibrohim Hasan. (n.d.). *Tarix al-Islam as-siyosiy va-d-diniy*.
4. Hitti, P. K. (n.d.). *History of the Arabs*.
5. Ibn Kasir. (n.d.). *Al-bidoya va-n-nihoya*.
6. Kennedy, H. (n.d.). *The prophet and the age of the caliphates*.
7. Madelung, W. (n.d.). *The succession to Muhammad*.
8. Mas'udiy. (n.d.). *Muruj az-zahab*.
9. Mavdudiy, A. A. (n.d.). *Xalifalik va podshohlik*.
10. Shibliy Nu'moniy. (n.d.). *Al-Faruq*.
11. Tabariy. (n.d.). *Tarix ar-rusul va-l-muluk*.
12. Xudariy Bek. (n.d.). *Tarix at-tashri' al-islomiy*.